

Звичайно, вони не вичерпують всього розмаїття психологічного впливу, але надають досить повне про нього уявлення. Їхня цінність полягає в тому, що вони застосовуються в процесі звичайної, природної бесіди.

Отже, оперативний працівник, проводячи основний етап розвідувального опитування, повинен пам'ятати, що успіх цього заходу залежатиме від його ретельної підготовки та безпосереднього процесу здобуття оперативно значущої інформації.

#### Література

1. Геращенко О.С., Цільмак О.М. Тактико-психологічні особливості проведення розвідувального опитування.

[Текст] / О.С. Геращенко, О.М. Цільмак / Науково-методичні рекомендації. - Одеса: РВВ ОДУВС, 2011. - 44 с. - Гриф ДСК

2. Цільмак О.М. Професійно-психологічна підготовка працівників підрозділів міліції на транспорті. [Текст] / О.М. Цільмак // Підручник. - Одеса: ОДУВС, 2012. - 143 с. - з іл.

*Геращенко О.С.*

*кандидат юридичних наук,*

*Т.в.о. начальника кафедри ТС та ВП ОДУВС*

*Надійшла до редакції: 19.11.2013*

УДК 343.102

## ДЕЯКІ НАПРЯМКИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ ПРОЯВІВ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*Іскендеров А. Ф.-О.*

Серед недержавних інститутів, що беруть участь у вирішенні питань укріплення правопорядку та зміцнення законності, значна роль належить засобам масової інформації, діяльність яких носить інформативний і комунікативний характер.

Криміналістичне вивчення напрямків використання засобів масової інформації при виявленні й розслідуванні проявів злочинної діяльності дозволить: окреслити стан, динаміку та тенденції суспільно небезпечних способів використання повідомлень ЗМІ; створити належні засоби й рекомендації щодо подолання таких проявів; сприяти активному впровадженню в слідчу практику досягнень наукових дисциплін, предметом вивчення яких є ЗМІ. Саме це є метою й завданням дослідження.

Серед радянських вчених-юристів, які займались вивченням проблеми використання ЗМІ під час досудового слідства можна виділити роботи В.І. Попова, Т.М. Добровольської, М.І. Кулагіна, І.М. Гуткіна, І.М. Гальперіна, В.Т. Томіна, Ю.В. Наумкіна, Н.І. Майорова, В.А. Удовиченка та інших. Перші статті на цю тематику побачили світ наприкінці 50-х років минулого століття, однак монографічні дослідження з'явилися лише в 70-х. Так, у 1976 р. В.Т. Томін писав, що співробітництво органів внутрішніх справ зі ЗМІ в боротьбі зі злочинністю проходить на двох рівнях. Перший - правове виховання населення, другий - спонукання населення в наданні допомоги державним органам у розкритті конкретного злочину, розслідуванні конкретного кримінального провадження. На другому рівні стає можливим вирішення одразу двох завдань: по-перше, покращуються умови для розкриття й розслідування конкретного злочину, по-друге, більш ефективними засобами, ніж правова пропаганда, продовжує вирішуватись завдання правового виховання. Крім того, В.Т. Томін вважає, що метою опублікування матеріалів, що містять кримінальну інформацію, є: 1) вирішення конкретного завдання оперативної або слідчої діяльності. Спонування осіб, які володіють доказовою або орієнтуючою інформацією, довести її до відомих компетентних представників правоохоронної системи. Створення сприятливого соціально-психологічного клімату серед громадян, які забезпечують оптимальні умови діяльності ОВС; 2) спонування читачів, телеглядачів і радіослухачів ужити заходів до усунення виявлених при

розслідуванні або в суді обставин, які сприяли вчиненню злочину; 3) інформування населення про реальні події з метою попередження або спростування чуток [16, 27].

Проблемам використання правоохоронними органами ЗМІ та їх взаємодії присвячені роботи Ю.В. Наумкіна, зокрема його кандидатська [12] та докторська [11] дисертації. Серед загальних напрямків використання правоохоронними органами ЗМІ він називає: а) формування громадської думки у сфері правопорядку; б) профілактику правопорушень; в) правове виховання; г) розкриття та розслідування злочинів [11, 27]. На нашу думку, автор занадто звужує можливості використання ЗМІ під час розкриття й розслідування злочинів, зводячи їх лише до залучення населення до сфери кримінального судочинства. Слід відмітити, що Ю.В. Наумкін справедливо зазначає, що на відміну від профілактики злочинів, де ЗМІ для залучення населення давно й ефективно використовуються правоохоронними органами, у сфері боротьби зі злочинністю їх потенціал використовується далеко не повною мірою. До суб'єктивних причин цього він відносить загальний психологічний настрій співробітників правоохоронних органів, багато з яких скептично ставляться до доцільності залучення до цієї складної діяльності широких верств населення. Серед об'єктивних причин - по-перше, відмінність діяльності по припиненню та розкриттю злочинів від попереджувально-профілактичної роботи, перша з яких є прерогативою спеціалізованих підрозділів правоохоронних органів, які діють у більш жорстких нормативно-правових і морально-етичних рамках. По-друге, цей вид діяльності обмежений часовими рамками. І, по-третє, припинення, виявлення злочинів завжди пов'язане зі значним емоційно-вольовим і психофізичним навантаженням, яке зумовлено екстремальністю ситуацій, їх несподіваністю, а інколи й небезпекою [11, 17].

В.А. Удовиченко, автор навчального посібника "Использование средств массовой информации в деятельности городских, районных органов внутренних дел" (1983 р.), виділяє такі напрямки використання ЗМІ органами внутрішніх справ: 1) правове виховання населення; 2) формування громадської думки у сфері правопорядку; 3) розвиток соціальної активності населення в укріпленні правопорядку; 4) укріплення авторитету ОВС; 5) профілактика

правопорушень; 6) вирішення специфічних завдань [17]. Саме до вирішення специфічних завдань автор відносить використання ЗМІ для вирішення розшукових задач під час розслідування злочинів, а також оперативне реагування на повідомлення ЗМІ. Разом з тим, В.А. Удовиченко також зазначає, що ЗМІ використовуються ОВС не достатньою мірою, число таких завдань неодмінно треба збільшувати. Серед можливих напрямків автор називає лише, знову ж таки, задоволення потреб розшукової діяльності, врегулювання колізійних питань, стабілізація психологічного стану різних спільностей громадян у період стихійних лих, скоєння в регіоні особливо небезпечних злочинів. Інші можливості використання ЗМІ у сфері кримінального судочинства автором не розглядаються. З-поміж причин недостатнього використання ЗМІ під час досудового слідства В.А. Удовиченко вбачає ряд суб'єктивних і об'єктивних обставин, характер яких він не розглядає.

Дослідники Н.І. Майоров і Ю.В. Наумкін виділяють наступні напрямки використання ЗМІ в розкритті злочинів: 1) залучення громадськості до участі в розкритті злочинів; 2) використання преси для реабілітації невинуватих осіб; 3) використання преси з метою профілактики злочинів [12].

Загалом, можемо відзначити, що про використання можливостей ЗМІ при розслідуванні злочинів зазначається в багатьох наукових роботах учених-криміналістів: В.П. Бахіна, І.В. Гори, П.В. Цимбала [1], П.Д. Біленчука, В.І. Перкіна [2, 16], І.О. Возгріна [6, 420], І.П. Герасимова [5, 88], Л.Я. Драпкіна [5, 237], Н.С. Карпова [3, 112-114], А.В. Крилова [7], В.С. Кузьмічова [10, 31-33], Г.І. Прокопенка [8, 197], І.В. Строкова [15, 47], С.І. Цветкова [18, 35], В.І. Шиканова [19, 40], М.Г. Шурухнова [4, 271], М.П. Яблокова [20, 159] та інших. Майже в кожному сучасному підручнику з криміналістики зазначається переважно кількома реченнями про можливості використання допомоги ЗМІ під час розслідування злочинів. Однак монографічних досліджень стосовно цієї наукової проблеми вченими-криміналістами до цього часу не проводилось.

Розвиток правової науки щодо питань використання ЗМІ в розкритті та розслідуванні злочинів у науці зводиться до вивчення й розробки вченими форм і методів участі громадськості під час досудового слідства, можливостей залучення населення до сфери кримінального судочинства. Слід відмітити, що така тенденція збереглась і до наших днів. У багатьох сучасних підручниках із криміналістики використання допомоги ЗМІ під час розслідування злочинів розглядається вченими лише в контексті залучення громадськості. Разом з тим, умови, за яких доводиться проводити розслідування злочинів, значно змінились. Тому можемо констатувати, що сучасне історичне становище щодо використання органами досудового слідства ЗМІ повинно відповідати соціальним, економічним, політичним, правовим засадам наших днів. Саме історичний фон (на рівні світового масштабу) кінця ХХ - початку ХХІ століть демонструє значні можливості впливу масової інформації практично на всі сфери суспільного життя як у мирний час (наприклад, у політиці), так і під час збройних конфліктів (наприклад, в Югославії, Перській затоці, Чечні, Афганістані та ін.). Україна як держава перехідного періоду розвитку теж повільно, але все ж поступово просувається до світових стандартів інформаційної доби. При цьому важливо відзначити, що розвиток інформаційних технологій відбувається не лише в напрямку технічного оснащення, але значною мірою й в гуманітарному. Це спричинило появу та накопичення

знань нових гуманітарних наукових дисциплін, таких як соціальна психологія, інформаційне право, публік релейшнз, пропаганда, соціологія, реклама, журналістика, теорія комунікації та інші. Значна увага науковців цих галузей знань приділяється вивченню можливостей діяльності ЗМІ, впливу масової інформації на життя суспільства. Цілком природно, що з часом досягнення цих наукових знань почали використовувати в злочинних цілях кримінальні структури. У зв'язку з такими негативними тенденціями робота правоохоронних органів по розкриттю й розслідуванню злочинів на початку ХХІ століття набуває особливої актуальності, до неї висувуються зовсім нові вимоги, які потребують нетрадиційних підходів. Серед них уміння фахівців права (слідчих, прокурорів, адвокатів) працювати зі ЗМІ, які займають значне місце в новій для них сфері діяльності - інформаційній, і від якої в подальшому все більшою мірою буде залежати ефективність протидії сучасній злочинності.

Серед позитивних сторін використання ЗМІ в оперативно-розшуковій і слідчій практиці Ю.В. Наумкін виділяє такі: 1) мінімальність затрат часу, сил і засобів, процесуальна економія; 2) оперативність у здійсненні ініціюючого впливу на населення; 3) практично не обмежена територія, населення якої може допомогти в розшуку злочинця; 4) створення за допомогою ЗМІ обстановки найбільшого сприяння розкриттю злочину. Тут особливо значення набуває фактор інформування населення про злочинця, що створює для останнього умови, неможливі для подальшої злочинної діяльності, не дає можливості уникнути покарання; 5) позитивний вплив на рівень правосвідомості й соціально-правову активність населення [11, 18]. В.С. Кузьмічов вважає, що інформування громадськості про вчинений злочин дозволяє вирішити, як найменше, чотири завдання: а) залучити громадськість до розслідування злочину; б) попередити поширення неправдивих чуток; в) задовольнити інтереси громадськості; г) сприятиме контролю суспільства за розкриттям злочину [10, 32]. Н.С. Карпов відзначає можливість вирішення завдяки взаємодії правоохоронних органів зі ЗМІ таких завдань: 1) привертання уваги громадськості до проблем боротьби зі злочинністю; 2) організація допомоги населення в роботі по розкриттю й розслідуванню злочинів; 3) об'єктивне інформування про діяльність правоохоронних органів і запобігання використанню ЗМІ злочинними угрупованнями; 4) використання ЗМІ для виявлення злочинних елементів і дезінформації злочинців [3, 112].

Важливо наголосити, що залучення ЗМІ до сфери кримінального судочинства поряд із позитивними сторонами, містить і негативні можливості, загрози для успішного проведення розкриття та розслідування злочинів. Мова йде про можливості (реальні та потенційні) використання кримінальними структурами ЗМІ для протидії органам досудового слідства, вчинення протиправних дій, розголошення даних досудового слідства, дискредитації працівників правоохоронних органів тощо.

Неналежний рівень наукового забезпечення використання ЗМІ для потреб слідчої діяльності не міг не відобразитись на практичній діяльності органів досудового слідства. Так, результати аналізу матеріалів практики свідчать про те, що більшість практичних працівників органів досудового слідства оцінює рівень використання зазначеними органами можливостей ЗМІ при розслідуванні злочинів як низький. Ненабагато гіршими є результати проведеного В.С. Кузьмічовим анкетування слідчих

ОВС України, Росії, Молдови, 93,4 % яких відповіли, що не використовують у своїй діяльності гласності [9, 35]. В.С. Кузьмичов розглядає саме взаємодію слідчого з представниками ЗМІ як один з елементів організації забезпечення гласності [9, 37].

На нашу думку, сучасний стан використання органами досудового слідства різних аспектів діяльності ЗМІ (як установ, окремих повідомлень конкретних ЗМІ, каналів поширення інформації, контактів з журналістами тощо) у процесі виявлення й розслідування злочинів повинен включати як ті форми, які є результатом взаємодії між правоохоронними органами й установами ЗМІ, ті, що були напрацьовані за часів СРСР, так і ті форми, які напрацьовані останнім часом, зокрема правоохоронними органами інших країн, що містять сучасні інформаційні технології, які передбачають використання масової інформації у військових операціях, конфліктних ситуаціях тощо. З цього приводу доцільно звернути увагу на думку С.С. Овчинського, який, досліджуючи проблеми протидії сучасній організованій злочинності, приходять до висновку, що боротьба з нею повинна передбачати застосування всіх можливих засобів і методів, які раніше застосовувались проти ворожих спецслужб і армій. Ця боротьба природним чином повинна охоплювати "інформаційні сфери", які включають у себе насамперед ЗМІ, а також засоби телекомунікацій і зв'язку, глобальні комп'ютерні мережі, індустрію найрізноманітніших послуг [13, 313]. Подібних поглядів дотримується й інший російський учений В.І. Кірін. Зокрема, він відзначає, що розвиток інформаційних технологій вплинув і на стан сучасної злочинності. Тому необхідними постають належно скоординовані зусилля по організації тісної взаємодії правоохоронних структур, передусім в інформаційно-аналітичній сфері [14, 5].

Отже, напрацьовані до сьогодні форми використання ЗМІ у сфері кримінального судочинства повинні бути переглянуті із сучасних позицій, суттєво доповнені й удосконалені. Проведені нами дослідження дозволяють зробити висновки, що серед можливих напрямків використання повідомлень ЗМІ в розкритті й розслідуванні злочинів слід виділити наступні: 1) формування належної громадської думки; 2) розшукова діяльність слідчого; 3) виявлення злочинів; 4) подолання протидії розслідуванню; 5) виявлення таємних комунікацій учасників організованих злочинних груп і членів терористичних організацій. Зазначені напрямки не є вичерпними. У подальшому ефективність використання ЗМІ в укріпленні правопорядку та протидії сучасній злочинності багато в чому буде визначатись рівнем вивчення й узагальнення практики оперативно-розшукової та слідчої діяльності, виникненням нових способів і прийомів протиправного використання повідомлень ЗМІ.

Результати аналізу матеріалів практики наводять на думку, що сучасні органи досудового слідства мають володіти знаннями про закономірності діяльності ЗМІ, а перед слідчими стоїть завдання вчитись взаємодіяти зі ЗМІ, використовувати їх можливості у вирішенні завдань кримінального судочинства, уміти нейтралізувати негативний вплив, спрямований на перешкоджання розслідуванню злочинів.

### Література

1. Бахін В.П. та ін. Криміналістика: Курс лекцій (ч. 1) / В.П. Бахін, І.В. Гора, П.В. Цимбал. - Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. - 356 с.
2. Біленчук П.Д. та ін. Тактичні прийоми, тактичні комбінації та тактичні операції в розслідуванні злочинів: навч. посібник / П.Д. Біленчук, В.І. Перкін. - К.: Українська академія внутрішніх справ, 1996. - 32 с.
3. Карпов Н.С. Злочинна діяльність: монографія / Н.С. Карпов. - К.: вид-во Семенко Сергія, 2004. - 310 с.
4. Криміналістика: учебник для вузов / А.Ф. Во-

лынський, Т.В. Аверьянова, И.Л. Александрова и др.; под ред. проф. А.Ф. Волинского. - М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. - 615 с.

5. Криміналістика: учеб. для вузов / И.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкин, Е.П. Ищенко и др.; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Высш. шк., 2000. - 672 с.

6. Криміналістика: учебник / Под ред. И.Ф. Крылова, А.И. Бастрыкина. - М.: Дело, 2001. - 800 с.

7. Крылов А.В. Проблемы использования возможностей средств массовой информации при расследовании преступлений / А.В. Крылов // Российский следователь. - 2003. - № 3. - С. 3-6.

8. Кузьмичов В.С. Криміналістика: начальний посібник / В.С. Кузьмичов, Г.І. Прокопенко. - К.: Юрінком Інтер, 2001. - 360 с.

9. Кузьмичов В.С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: монографія / В.С. Кузьмичов. - Київ: НАВСУ-НТВ "Правник", 2000. - 450 с.

10. Кузьмичев В.С. Теория и практика следственной деятельности. Монография / В.С. Кузьмичев. - Киев: НТВ "Правник", 1997. - 246 с.

11. Наумкин Ю.В. Взаимодействие правоохранительных органов и учреждений массовой информации в обеспечении социалистического правопорядка: автореферат дис. ... докт. юр. наук / Ю.В. Наумкин. - М.: Академия МВД СССР, 1988. - 30 с.

12. Наумкин Ю.В. Правовые основы и организационные формы использования печати органами предварительного расследования: автореф. дис. ... канд. юр. наук / Ю.В. Наумкин. - М., 1975. - 26 с.

13. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского / С.С. Овчинский. - М.: ИНФРА - М., 2000. - 367 с.

14. Специальная техника и информационная безопасность: учебник / Под ред. В.И. Кирина. - Том I. - М., 2000. - 784 с.

15. Строков І.В. Правові та моральні засади застосування криміналістичних засобів: монографія / І.В. Строков. - Київ: Редак.-видавн. центр НАВСУ, 2003. - 325 с.

16. Томин В.Т. Использование средств массовой информации в борьбе с преступностью: учебное пособие / В.Т. Томин. - Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1976. - 96 с.

17. Удовиченко В.А. Использование средств массовой информации в деятельности городских, районных органов внутренних дел: учебное пособие / В.А. Удовиченко. - М., 1983. - 71 с.

18. Цветков С.И. К вопросу о формировании частной криминалистической теории тактических операций / С.И. Цветков // Проблемы первоначального этапа расследования: сб. науч. тр. - Ташкент: Ташк. высшая школа МВД СССР, 1986. - С. 31-39.

19. Шиканов В.И. Теоретические основы тактической операции в расследовании преступлений / В.И. Шиканов. - Иркутск: изд-во Иркут. ун-та, 1983. - 200 с.

20. Яблоков Н.П. Расследование организованной преступной деятельности / Н.П. Яблоков. - М.: Юристъ, 2002. - 172 с.

*Іскендеров А. Ф.-О.  
здобувач кафедри криміналістики  
Національного університету  
"Одеська юридична академія"  
Надійшла до редакції: 12.10.2013*